

O'ZBEK TILIDA TARIXIY VA ARXAIK SO'ZLARNING ISTE'MOLDAN CHIQISHI VA ULARNING ZAMONAVIY TIL TIZIMIDAGI O'RNI

Nafasova Yulduz Shuxratovna

Zarmed Universtiteti o'qituvchisi

E-mail: yulduz_development@mail.ru

Bekmurodova Marjona Nortoqi qizi

Zarmed Universiteti talabasi

Annotatsiya: Maqolada o'zbek tilida tarixiy va arxaiik so'zlar bilan bog'liq xususiyatlar, ta'rif va qoidalar, tarixiy va arxaiik so'zlarining hozirgi variantlari chog'ishtirilib misollar asosida yoritilgan.

Kalit so'zlar: tarixiy so'zlar, arxaiik so'zlar, neologizmlar, leksikologiya, leksikografiya, ijtimoiy taraqqiyot.

O'zbek tili tarixiy o'zgarishlar va ijtimoiy-ijtimoiy jarayonlar ta'sirida rivojlanib kelgan. Bu jarayonlar tilning leksik tizimida o'zgarishlarga olib kelgan va ko'plab tarixiy hamda arxaiik so'zlar iste'moldan chiqqan. O'zbek tilidagi ba'zi so'zlar vaqt o'tishi bilan o'z ma'nosini yo'qotgan yoki yangi so'zlar bilan almashtirilgan. Tarixiy va arxaiik so'zlar o'zbek tilining boy madaniy merosini ifodalaydi, ammo ularning zamonaviy til tizimidagi roli kichrayib bormoqda. Ushbu maqolada o'zbek tilida tarixiy va arxaiik so'zlarning iste'moldan chiqishi, ularning sabablarining tahlili hamda zamonaviy til tizimidagi o'rnini haqida so'z boradi.

1. Tarixiy va Arxaiik So'zlar: Ta'rif va Tasnif. Tarixiy so'zlar — bu tilning tarixiy davrlarida keng qo'llanilgan va hozirgi kunda o'z ma'nosini yoki o'zgarishlar bilan ishlatilgan so'zlar. Masalan, "sulton", "shahzoda", "xon" so'zlari o'tmishdagi siyosiy tizimlarni ifodalagan, hozirgi kunda esa zamonaviy atamalar bilan o'rnini egallagan.

Arxaiik so'zlar esa tilning eski shakllarini, so'zlarni yoki ma'nolarini bildiradi. Bunday so'zlar hozirgi kunda ba'zan faqat adabiyotda yoki maxsus kontekstlarda ishlatiladi. Masalan, "ravoq" (ayvon, balkon), "taxt" (hokimiyat egasi) kabi so'zlar arxaizm sifatida ishlatiladi.

2. Tarixiy va arxaiik so'zlarning iste'moldan chiqish sabablari. Tarixiy va arxaiik so'zlarning iste'moldan chiqishiga bir nechta asosiy sabablar mavjud:

Ijtimoiy va siyosiy o'zgarishlar: Agar jamiyatda yangi siyosiy tizimlar vujudga kelsa, ba'zi so'zlar o'zgara boshlaydi. Masalan, o'tmishda "xon" (hokim) so'zi ishlatilgan bo'lsa, zamonaviy davrda uning o'rnini "hokim" yoki "prezident" so'zlari egallagan.

Texnologik taraqqiyot: Yangi texnologiyalar va ilmiy yutuqlar yangi so'zlarning kirib kelishiga olib keladi. Eski davrda ishlatilgan "mushk" (archa) so'zi o'rniga hozirda "plastik", "truba" kabi so'zlar ishlatilmoqda.

Leksikalizatsiya: Ba'zi eski so'zlar o'zining ma'nosini yoki maqsadini yo'qotib, zamonaviy so'zlar bilan almashtirilgan. Misol uchun, "xazinador" (boy) so'zi hozirgi kunda "mulk" yoki "boy" bilan almashtirilgan. Tarixiy va arxaiik so'zlarning misollar bilan tahlili. Tarixiy va arxaiik so'zlarning iste'moldan chiqishiga doir ko'plab misollarni keltirish mumkin:

"Xon" (hokimiyat egasi) – O'tmishda "xon" so'zi katta hududlarni boshqaruvchi shaxsni bildirgan. Hozirgi kunda "hokim" yoki "prezident" so'zlari keng qo'llaniladi. Bu so'z o'zining eskirgan ma'nosi tufayli o'zgartirilgan.

"Taxt" (hokimiyat) – "Taxt" soʻzi eski davrda hukmdorlikni ifodalagan. Hozirda "hokimiyat", "yosh oʻrin" kabi soʻzlar ishlatilmoqda. Ushbu soʻz zamonaviy ijtimoiy-siyosiy tizimda oʻz oʻrnini yoʻqotgan.

"Sulton" (hukmdor) – Oʻtmishda "sulton" soʻzi yirik davlatlarning hukmdorini ifodalagan, hozirda esa "prezident" yoki "hokim" soʻzlari oʻzbek tilida keng qoʻllaniladi. Masalan, "Sulton" soʻzi oʻrniga hozirda "Prezident" soʻzi ishlatiladi.

"Xazinador" (boy) – Bu soʻz oʻtmishda mol-mulk egasini ifodalagan. Zamonaviy oʻzbek tilida "boy" yoki "mol-mulk" kabi soʻzlar ishlatiladi.

"Jalld" (qattiq hukm chiqaruvchi) – Oʻtmishda bu soʻz odamni jazolashda ishlatilgan boʻlsa, hozirgi kunda esa "zoʻravon" yoki "qattiq hukm chiqaruvchi" kabi soʻzlar ishlatiladi.

"Qozi" Qozi soʻzi oʻzbek tilida tarixiy va diniy maʼnolarga ega boʻlib, asosan "sudya" yoki "hokim" maʼnosida ishlatilgan. U musulmonlar jamoasida adolatni taʼminlash va qonunlarni bajarish uchun tayinlangan diniy hukmdorni bildiradi. Qozi shuningdek, "islom sudyasi" yoki "islomiy sud hukmdori" sifatida ham tanilgan. Tarixda, ayniqsa, oʻrta asrlarda, qozi adolatni amalga oshirish va diniy, fuqarolik ishlarini boshqarish uchun masʼul boʻlgan.

Bugungi kunda bu soʻzning ishlatilishi kamroq uchraydi, lekin oʻsha davrda qozi oʻz hukm qilish huquqi bilan yuqori ahamiyatga ega boʻlgan shaxs boʻlgan.

Tarixiy va arxaik soʻzlarning zamonaviy tilga taʼsiri. Tarixiy va arxaik soʻzlar zamonaviy tilga koʻplab taʼsirlar koʻrsatgan. Ular tildagi boylikni, madaniyatni va tarixni saqlashda muhim rol oʻynaydi. Bu soʻzlarni oʻrgatish va saqlash tilning rivojlanishi uchun muhimdir. Masalan, adabiyotda, sheʼrlarda yoki tarixiy asarlarda "xazinador", "sulton", "taxt" kabi soʻzlar ishlatilishi tilni boyitadi va uning tarixiy maʼnosini saqlaydi.

Tarixiy va arxaik soʻzlarni saqlash va ularning kelajagi. Tarixiy va arxaik soʻzlarni saqlash, ularni qayta tiklash va zamonaviy til tizimiga moslashtirish, oʻzbek tilining tarixiy merosini asrab-avaylashga yordam beradi. Tilni oʻrganayotgan yosh avlodga bu soʻzlarni tushuntirish va ularni amaliyotda ishlatish tilning madaniyati va boyligini saqlab qolishga yordam beradi. Oʻzbek tilida tarixiy va arxaik soʻzlar tilda rivojlanish va oʻzgarish jarayonini aks ettiradi. Ularning isteʼmoldan chiqishi tilning yangi shakllariga oʻtishini koʻrsatadi. Shu bilan birga, tarixiy va arxaik soʻzlar tilning boyligini va madaniy merosini saqlashda katta ahamiyatga ega. Shunday qilib, tilshunoslikda bu soʻzlarni saqlash va ularni zamonaviy til tizimiga kiritish, oʻzbek tilining rivojlanishining muhim bir qismi boʻlib qoladi.

Adabiyotlar roʻyxati

1. Maxmudova, S. A. (2022). The Crisis Of Heroes' Self-Identification In "Oriental" Novels By J. Aldridge. *Journal of Positive School Psychology*, 6(7), 2781-2786.
2. Shuhratovna, N. Y. (2024). Kichik Hajmdagi Matnlar Orqali OʻQuvchilarning Kreativ Qobiliyatlarini Rivojlantirish Metodikasi. *Modern Educational System And Innovative Teaching Solutions*, 1(3), 273-276.
3. Azimov, A. (1996). *Oʻzbek tilining leksikologiyasi* - Oʻzbek tilidagi soʻz boyligi, soʻzning semantik va stilistik oʻzgarishlari haqida ilmiy tahlil.
4. Toshmuhammedov, S. (2012). *Oʻzbek tilshunosligi tarixi* - Oʻzbek tilshunosligining tarixiy taraqqiyoti va oʻzbek tiliga oid ilmiy izlanishlar.
5. Sharipov, A. (1970). *Oʻzbek tilining tarixiy taraqqiyoti* - Oʻzbek tilining tarixiy rivoji va uning eski va yangi shakllarini oʻrgangan asar.